

Τὸ ἀρχέτυπο Μέγα Θεωρητικὸ τοῦ Χρυσάνθου,
ὁ κώδικας ΜΠΤ 716
καὶ οἱ 3 σημειογραφικὲς φάσεις τῆς μεταρρυθμίσεως

*Εἰσήγησις στὸ Διεθνὲς ἐπιστημονικὸ ἐπετειακὸ Συνέδριο τοῦ Σχολείου Ψάλτικῆς
γιὰ τὰ 200 χρόνια τῆς Νέας Μεθόδου (17-18 Ὀκτωβρίου 2014)*

Θὰ ἐπιχειρήσω μιὰ μικρὴ διείσδυση στὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῆς μεταρρυθμιστικῆς σκέψεως τοῦ Χρυσάνθου μέσα ἀπὸ χρῆσιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ποὺ περιέχουν εἴτε τὸ θεωρητικὸ τοῦ ἔργο, εἴτε πρώιμες (δηλ. προγενέστερες τῆς τελικῆς μορφῆς τῆς Νέας Μεθόδου) ἐξηγηματικὲς ἀπόπειρες. Κύριο ἄξιοι τῆς παρούσης θὰ ἀποτελέσει μιὰ ἄγνωστη ἕως τώρα ἐκδοχὴ τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ τοῦ Χρυσάνθου, ποὺ ὅπως θὰ φανεῖ προηγεῖται ὅπωςδὴποτε χρονολογικῶς τῶν μέχρι σήμερα γνωστῶν (αὐτογράφου τοῦ 1816 καὶ ἐντύπου τοῦ 1832) ἐνῶ πιθανότατα συνιστᾷ τὴν πρωταρχικὴν του μορφή. Ὅπωςδὴποτε, ἡ ὀψιμότερη γνώμη ἐνός ἐπιστήμονα περὶ τινος ἀντικειμένου —καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ ἐκδοθεῖσα μορφή τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ— θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται ὅτι προέκυψε ἔπειτα ἀπὸ βαθύτερη καὶ πληρέστερη ἔρευνα, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅτι αὐτὴ ἐκφράζει τὸν ἐπιστήμονα. Ὅμως καὶ οἱ πρωιμότερες ἀπόπειρες τοῦ Χρυσάνθου μᾶς εἶναι μουσικολογικῶς χρησιμότερες, εἴτε πρὸς διασαφήνισιν σκοτεινῶν τινῶν σημείων μὲ ἐνδεχόμενὴ διαφορετικὴ διατύπωση, εἴτε —τὸ σπουδαιότερο— πρὸς καλλιτέραν ἐμβάθυνσιν καὶ κατανόησιν:

- τοῦ πνεύματος τῶν 3 μεταρρυθμιστῶν καὶ τῆς μεθοδολογίας των,
- τῆς πορείας διαμορφώσεως τῆς Νέας Μεθόδου καὶ τῆς σχέσεώς της μὲ τὴν παλαιά,
- καὶ τοῦ τρόπου ἀντιλήψεως τῆς μουσικῆς ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς σὲ σχέση μὲ ἐμᾶς.

Τὰ μέχρι τώρα γνωστὰ χειρόγραφα ἀναδεικνύουν 3 διακριτὲς σημειογραφικὲς φάσεις τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ τελευταία ἐξ αὐτῶν εἶναι βεβαίως ἡ κοινῶς χρησιμοποιουμένη σήμερα Νέα Μέθοδος, ἡ ὁποία ἔλαβε κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν τελικὴν της μορφήν ἐν 1816, ὅπως θὰ δοῦμε στὴν συνέχεια.

Οἱ δύο μουσικοὶ κώδικες τοῦ Χρυσάνθου τῶν ἐτῶν 1811 καὶ 1812

Ἄς ξεκινήσουμε τὴν μελέτη μας μὲ μιὰ συνοπτικὴ ἀναφορὰ στοὺς δύο αὐτογράφους κώδικες τοῦ Χρυσάνθου 81 καὶ 82 τῆς βιβλιοθήκης Ψάχου γραμμένους στὰ 1811 καὶ 1812 ἀντιστοίχως, «κατὰ τὸ σύστημα Χρυσάνθου» ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος, «χάριν τῶν αὐτῶ μαθητιῶντων». Οἱ χρονολογίες αὐτὲς εἶναι οἱ παλαιότερες διαθέσιμες ὅσον ἀφορᾷ συστηματικὴ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια. Εἶναι ἐντυπωσιακὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὀνομάζει «σύστημα Χρυσάνθου» τὸ ἐγχείρημά του, τὸ ὁποῖο ἤδη στὰ 1811 εἶχε μορφοποιηθεῖ καὶ τὸ ὁποῖο δίδασκε ἀπὸ τότε, μαρτυρώντας ἓνα ἄρκετὰ μεγάλου βάρους χρόνου κατὰ τὸ ὁποῖο ἐργάστηκε μέχρι τὴν ὀριστικοποίησιν τῆς Νέας Μεθόδου¹.

Τὸ βασικὸ γνῶρισμα τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ «συστήματος» εἶναι ὅπωςδήποτε ἡ πρώτη συγκεκριμενοποίησις τοῦ δαπανωμένου χρόνου. Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται μὲ διάφορες διευθετήσεις ἐκ τῶν ὁποίων οἱ βασικότερες εἶναι:

α) Ὅρίζεται ὁ 1 χρόνος ὡς θεμελιώδης χρονικὴ ἀξία τῶν χαρακτήρων ποσότητος.

β) Καθορίζεται ἡ χρονικὴ ἀξία τοῦ κλάσματος ὅπως τὴν γνωρίζουμε σήμερα.

γ) Καθορίζεται ἡ χρονικὴ ἐνέργεια τοῦ γοργοῦ περίπου ὅπως τὴν γνωρίζουμε σήμερα.

δ) Τίθενται κάθετες ρυθμικὲς διαστολὲς στὸ μέλος, κυρίως μὲ βάση τὸν 4σημο ρυθμὸ (διπλοῦν προκελευσματικὸ κατὰ Χρυσάνθου), εἰς τὸν ὁποῖο ἦταν ἔκτοτε φανερὸ πὺς εἶχε ἰδιαίτερη εὐαισθησία.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν λοιπὴ σημειογραφία, ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὸ παλαιὸ κείμενο ὅταν αὐτὸ εἶναι ἀναλυτικόν, ἀλλὰ καὶ ἀναλυτικοποιεῖ ὁ ἴδιος, ὅταν χρειάζεται, πρὸς μιὰ ἀπολύτως στοιχειώδη προσδιοριστικὴ μετροφωνία². Δὲν ἔχει ἀκόμη στὴν φάσιν αὐτὴ ἀσχοληθεῖ μὲ καταργήσεις ἢ ἐπαναπροσδιορισμοὺς ἄλλων σημαδίων πέραν τῶν χρονικῶν. Ἡ ἀπουσία τῆς ὀξείας καὶ ἡ ἀντικατάστασις αὐτῆς ἀπὸ τὸ ὀλίγον δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ δική του ἐπέμ-

¹ Οἱ δύο αὐτοὶ κώδικες μὲ τίς ἰδιαιτερότητές τους δείχνουν νὰ συντάσσονται μὲ τὴν γνωστὴ παράδοση περὶ ἑξορίας τοῦ νεωτεριστοῦ Χρυσάνθου καὶ τῆς θριαμβευτικῆς ἀνακλήσεώς του ἔπειτα ἀπὸ τὰ σαφῆ δείγματα ἀποτελεσματικότητος τῆς διδασκαλίας του.

² Μὲ τὸν ὄρο μετροφωνία ἐννοοῦμε τὴν ἀντιστοίχιση φθόγγων καὶ χαρακτήρων, τὸ «μέτρον τῶν φωνῶν». Βεβαίως πρόκειται γιὰ δάνειον ἐκ τῆς παλαιᾶς γραφῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἡ μετροφωνία ἀποτελοῦσε ἰδιαίτερον συστατικὸ τῆς διδασκαλίας τῆς ψαλτικῆς.

βασις οὔτε πολὺ περισσότερο δική του ἐπινόησις. Ἦδη σὲ πολλὰ προγενέστερα χειρόγραφα ἢ ὀξεῖα εἶχε παύσει –συνειδητὰ ἢ μή– νὰ χρησιμοποιεῖται.

Τὸ «σύστημα Χρυσάνθου» ποὺ ἀποτυπώνεται στοὺς δύο κώδικες αὐτοὺς ἀπὸ τὰ 1811, 3 ἔτη πρὸ τῆς συστάσεως τῆς ἐπιτροπῆς, πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ὁ ἀν-επίσημος ἐγκαινιασμός τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ὁ πρῶτος σημειογραφικὸς σταθμός της.

Ἡ ἄγνωστη ἐκδοχὴ τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ

Ἄς ἔλθουμε τώρα στὰ θεωρητικὰ τοῦ Χρυσάνθου. Χάρις στὴν ἐπισήμανση τοῦ Μανόλη Χατζηγιακουμῆ καὶ τὴν ἐργασία τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου, εἶδε πρόσφατα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἓνας **αὐτόγραφος κῶδιξ τοῦ Χρυσάνθου** τοῦ ἔτους 1816, μὲ ἀριθμὸ 18 στὴν βιβλιοθήκη τῆς Δημητσάνας, περιέχων μιὰ πρωιμότερη τοῦ ἐντύπου ἐκδοχὴ τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ του, τὴν ὁποία καὶ θὰ ἀξιοποιήσουμε ἔπειτα συγκριτικῶς. Δὲν θὰ σταθῶ ἰδιαιτέρως στὸν κώδικα **Παντελεήμονος 256**, καθὼς ὁμοιάζει σὲ ποσοστὸ 99% μὲ τὸ ἐκδοθὲν ἔντυπο τοῦ 1832, δείχνοντας πολὺ ἐλαφρῶς πρωιμότερο, μὲ ἐπιδιωκόμενες διαφορές. Ἡ ἀξία τοῦ κώδικος αὐτοῦ ἔγκειται κυρίως στὴν πολύτιμη ἐπιβεβαίωση τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ ἐκδότου Παναγιώτου Πελοπίδου ὡς πρὸς τὴν αὐθεντικότητα τοῦ ἐκδοθέντος κειμένου. Τὸ πρωτότυπο κείμενο τοῦ κώδικος αὐτοῦ τοποθετεῖται κατὰ πᾶσα πιθανότητα στὰ 1817 – ἀρχὲς 1818³.

Τὸ χειρόγραφο ποὺ θὰ παρουσιάσουμε ἐκτενέστερα ἀμέσως τώρα εἶναι ὁ **κῶδιξ GR90** τῆς βιβλιοθήκης «Κύριλλος καὶ Μεθόδιος» τῆς Βουλγαρίας, διατεθειμένος μὲν ἐλεύθερα στὸ **διαδίκτυο**, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει τύχει τῆς δεούσης προσοχῆς μέχρι τώρα. Ὁ ἰδιαίτερα ἐπιμελημένος τοῦτος κῶδιξ περιέχει στὴν παροῦσα κατάστασή του 85 φύλλα, ἐπιγράφεται «Γραμματικὴ μουσικῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς» καὶ ἐγράφη ἀπὸ τὸν Βυζάντιο Βασίλειο Νικολαΐδη στὸ Ἰάσιο κατὰ τὰ 1825 (εἰς τὸ ἐξῆς «N»).

Πολὺ εὐκόλα ὁ ἀναγνώστης τοῦ χργφ N ἀναγνωρίζει ὅτι ἔχει μπροστά του ἓνα ἀντίγραφο τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ τοῦ Χρυσάνθου. Τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ περιεχομένου προέρχεται ἀπὸ κατὰ λέξη ἀντιγραφὴ εἴτε τοῦ ἐντύπου (τὸ ὁποῖο ἦταν ἀκόμη τότε ἀνέκδοτο) εἴτε τοῦ αὐτογράφου τῆς Δημητσάνας. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ ἀποσπάσματα ποὺ ἐκλείπουν ἀπὸ ἀμφοτέρω τὰ ἄλλα ἢ ποὺ διαφέρουν ἀρκετὰ καὶ στὰ ὁποῖα θὰ ἀναφερθοῦμε κατόπιν.

³ Ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ τοῦ ἐν λόγῳ κώδικος σὲ σχέση μὲ τὸ ἔντυπο (ἡ μόνη ἴσως ἐπὶ τοῦ περιεχομένου, ἀσήμαντη ὅμως καὶ αὐτὴ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς θεωρίας) ἀφορῶσα στὸν συμβολισμό –καὶ ὅχι στὴν χρῆση ἢ τὴν περιγραφὴ– τοῦ νῦν λεγομένου παρεστιγμένου γοργοῦ (§122). Στὸ χειρόγραφο ἀκολουθεῖται εἰσέτι ὁ ἐν τῷ αὐτογράφῳ τῆς Δημητσάνας συμβολισμός. Πάντως τὸ κείμενο τῆς Παντελεήμονος στίς §§121–125 συμφωνεῖ πλήρως μὲ τοῦ Ἐντύπου, καὶ διαφέρει ἐλαφρῶς (κατὰ τὴν διατύπωση καὶ μόνον) ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο. Στὸν χιλίων σελίδων κώδικα τοῦ Χουρμουζίου ΜΠΤ 703 τοῦ **Σεπτεμβρίου 1818** (σελ. 51, 54, 68, 69, 71, 94, 103), τὸ παρεστιγμένον παρουσιάζεται μετὰ στιγμῆς (κατὰ τὸ καθιερωθέν). Ἐὰν δὲν πρόκειται γιὰ κάποια πρόσκαιρη ἀσυμφωνία Χρυσάνθου–Χουρμουζίου, ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ ἀναδεικνύει τὸ κείμενο τοῦ Παντελεήμονος 256 (καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸ τελικὸ κείμενο οὐσιαστικὰ τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ) ἤδη διαμορφωθὲν στίς ἀρχὲς τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

Τὸ ἐρώτημα ποὺ προβάλλει ἐν πρώτοις εἶναι τὸ ἐξῆς: Εἶναι δυνατόν ὁ Νικο-
λαΐδης στὴν Μολδοβλαχία νὰ εἶχε στὴν κατοχὴ τοῦ δύο (ἢ περισσότερα) χρῆμα-
τὰ διαφορετικὰ ἐκδοχὰς τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ; Ἐπιπλέον, θὰ εἶχε τὴν
δυνατότητα ὡς θεωρητικὸς ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ τὰ ἀντιγράψει ἐπιλεκτικὰ⁴, ἀφ'
ἐτέρου δὲ νὰ ἐπεμβαίνει καὶ στὸ περιεχόμενο διασκευάζοντάς το καὶ μάλιστα
πρὸς μιὰ κατεύθυνση πιὸ πρωτογενῆ καὶ ἐν πολλοῖς πιὸ δυσνόητη; Ὅπως δὲ-
ποτε εἶναι τόσο ἀπίθανο ποὺ χωρὶς μεγάλο ρίσκο θὰ μπορούσαμε αὐτομάτως
νὰ ἀπορρίψουμε τὴν ὑπόθεσιν αὐτή. Τὸ πιὸ σημαντικό στοιχεῖο ὅμως, ὅπως θὰ
δείξουμε στὴν συνέχεια, εἶναι πὼς ὁ γραφεὺς ἦταν ἀρκετὰ ἀδαὴς περὶ τῆς θε-
ωρίας τῆς μουσικῆς, τόσο ποὺ σὲ καμία περίπτωση δὲν θὰ ἀποτολμοῦσε νὰ
ἐπέμβει διορθωτικὰ σὲ κείμενα ἀνυπερβλήτου κύρους καὶ τεραστίου βάρους
γιὰ τὴν ἐποχὴ των, οὔτε πολὺ περισσότερο νὰ προσθέσει καὶ ἀποσπάσματα δι-
κῆς του θεωρίας, τὰ ὁποῖα μάλιστα δείχνουν νὰ προέρχονται ἀπὸ πολὺ σπου-
δαῖο μουσικό.

Ἄς διεξέλθουμε κάποια σημεῖα τοῦ χειρογράφου ποὺ σαφῶς ἐκθέτουν τὸν
Νικολαΐδην ὡς θεωρητικό, καὶ συνεπῶς διασφαλίζουν σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ
τὴν αὐθεντικότητα τοῦ κειμένου. Στὴν §25 ἐπιχειρεῖται διαχωρισμὸς τῶν
χαρακτήρων τῶν φθόγγων σὲ σώματα καὶ πνεύματα, κάτι στὸ ὁποῖο ἔπαυσε
γενικῶς νὰ δίνει ἔμφαση ἡ Νέα Μέθοδος. Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον ἐδῶ εἶναι ὅτι στὰ
πνεύματα κατατάσσει τὸ ἐλαφρὸν καὶ τὴν χαμηλὴ, μὴ δυνάμενα νὰ γράφον-
ται μόνον (χωρὶς κάποιο σῶμα). Αὐτὸ εἶναι στοιχεῖο τῆς παλαιᾶς γραφῆς,
ὅπως δὲποτε ξεκαθαρισμένο ὀριστικὰ στὰ 1825 (ἔτος γραφῆς τοῦ Ν), 9 ἔτη
μετὰ τὴν ἀποκρυστάλλωση καὶ καθολικὴ ἐπικράτηση τῆς Νέας Μεθόδου καὶ
ἐνῶ ἤδη κυκλοφοροῦσαν τύποις τὸ μικρὸ θεωρητικὸ τοῦ Χρυσάνθου καὶ μερι-
κὰ μουσικὰ βιβλία. Ἡ ἴδια ἀστοχία παρατηρεῖται στὴν *διαίρεση τῆς βαρείας*
σὲ μεγάλη καὶ μικρὴ (ἢ ἀλλιῶς μαύρη καὶ κόκκινη, §104), στὸν συμβολισμό
τῆς παύσεως (§99) κ.ά. Ταυτόχρονα, ὁ γραφεὺς δείχνει πὼς ἀδυνατεῖ νὰ ἀνα-
γνωρίσει τὴν σημασίαν κάποιων λεπτομερειῶν, ὅπως πχ τὴν χρῆσιν κεφαλαίων
γραμμάτων γιὰ τὴν σήμανσιν τῶν φθόγγων τῆς δις-διαπασῶν (§§43-44, 73,
83, 218, 229, 252, 281) ἢ νὰ ἀντιγράψει σωστὰ κάποια δυσδιάκριτα ἴσως

⁴ Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ πλεῖστες παραγράφους «ἀντιγράφει» ἐπιλεκτικὰ προτάσεις ἢ καὶ λέ-
ξεις καὶ ἀπὸ τὸ Ἐντυπο καὶ ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἰδιαίτερος λόγος. Ἐνὰ ἀπὸ τὰ πιὸ
ζωηρὰ παραδείγματα ποὺ ἀποκλείουν τὴν ὡς ἄνω ὑπόθεσιν εἶναι ἡ §206, τῆς ὁποίας ἡ διατύπωσις κα-
τὰ βάσιν ὁμοιάζει περισσότερο μὲ τοῦ Ἐντύπου (§260), ἔχει ὅμως καὶ στοιχεῖα τοῦ αὐτογράφου καὶ
μάλιστα τὸ λάθος τῆς (§201, «διέσεως» ἀντὶ «ὑφέσεως»).

σύμβολα τοῦ Χρυσάνθου (§§82, 135), ἐνῶ παραποιεῖ ἀδικαιολόγητα τὸ νόημα κάποιων φράσεων (§78, βλ. αὐτόγραφο §104).

Μποροῦμε συνεπῶς μὲ ἀρκετὰ μεγάλη ἀσφάλεια νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Νικο-
λαΐδης ἀντιγράφει κάποιο ἄλλο χργφ καὶ δὴ ὅσο πιὸ τυφλά εἶναι δυνατόν.
Ἐφ' ὅσον δέ, ὅπως ἐδείχθη, πρόκειται γιὰ κείμενο τοῦ Χρυσάνθου, εἶναι προ-
φανές ὅτι εὐρισκόμαστε ἐνώπιον ἀντιγράφου μιᾶς ἄγνωστης ἐκδοχῆς τοῦ θε-
ωρητικοῦ τοῦ Χρυσάνθου.

Χρονολόγησις τοῦ Θεωρητικοῦ τοῦ Νικολαΐδου

Τὰ ἐπόμενα ἐρωτήματα ποὺ εὐλόγως ἀνακύπτουν ἀφοροῦν τὴν χρονολόγησίν του καὶ τὴν σχέση του μὲ τὶς γνωστὲς σὲ ἐμᾶς ἐκδοχὰς τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ. Οἱ οὐκ ὀλίγες περιπτώσεις ἐπεξηγηματικῶν προσθηκῶν (ἀπὸ μεμονωμένες λέξεις μέχρι πλήρεις παραγράφους) τοῦ αὐτογράφου τῆς Δημητσάνας ἔναντι τοῦ Ν, οἱ ὀλίγιστες ὑποσημειώσεις τοῦ Ν –ἀρχαιοελληνικῶν παραθεμάτων κυρίως ἀλλὰ ὄχι μόνον– σὲ σχέση μὲ τὸ αὐτόγραφο καὶ ἡ γενικὴ ἀπουσία ὀρθογραφικῶν κανόνων ἐμφανιζομένων στὸ αὐτόγραφο τοῦ 1816 καὶ ὕστερότερα συνιστοῦν ἰσχυρότατες ἐνδείξεις πρωιμότητος τοῦ Ν.

Ἀρκούντως ἐπιβεβαιωτικὰ τῆς πρωιμότητός του θεωροῦμε ἐπίσης τὰ ἐξῆς συγκεκριμένα σημεῖα:

α) Αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν προαναφερθεῖσα διάκριση τῶν χαρακτήρων ποσότητος σὲ σώματα καὶ πνεύματα (§25), ἡ ὁποία ὡς γνωστὸν σταδιακὰ ἐκρίθη περιττὴ καὶ ἔκτοτε συναντᾶται μόνον σποραδικὰ καὶ συμπτωματικά. Ἦδη στὸ αὐτόγραφο τοῦ 1816 (§35) ὁ Χρῦσανθος διακρίνει τοὺς χαρακτῆρες ἀπλῶς σὲ δυναμένους ἢ μὴ νὰ γράφονται μόνον.

β) Τὴν γενικὴ περιγραφή τῆς διέσεως καὶ ὑφέσεως ὡς «τόνου ὀξυνθέντος ἢ βαρυνθέντος ἡμιτόνων», χωρὶς ἀναφορὰ καὶ συμβολισμὸ τῶν ἐπὶ μέρους ὑποπεριπτώσεων (§§174-178).

γ) Τὴν πρωτοφανῆ ἐνέργεια τοῦ διγόργου καὶ τριγόργου, ἡ θεμελιώδης ἐνέργεια τῶν ὁποίων ἐκτείνεται ἐπὶ 2 μόνον χαρακτήρων (παρομοίως μὲ τοῦ γοργοῦ). Πρόκειται οὐσιαστικῶς γιὰ ὑποπεριπτώσεις τοῦ λεγομένου σήμερα παρεστιγμένου γοργοῦ. Οὐδέποτε συναντᾶται τέτοιος ὀρισμὸς γιὰ τὸ δίγοργον ἀπὸ τὰ 1816 καὶ δῶθε καὶ βεβαίως θὰ ἦταν ἐκτὸς πάσης λογικῆς μιὰ τέτοια ἐπινόησις ἀπὸ τὸν κάθε Νικολαΐδην στὰ 1825. Ἀσφαλῶς τυγχάνει μιὰ πρωτογενὴς ἀπόπειρα τοῦ Χρυσάνθου, βελτιωμένη ἐπιτυχῶς στὴν συνέχεια.

δ) Κυρίως τὰ προαναφερθέντα σημεῖα (μικρὴ βαρεῖα καὶ ἡ χαμηλὴ ὡς πνεῦμα) συνηγοροῦν ἀκόμη περισσότερο γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ ἀρχετύπου χργφ σὲ πρώιμη ἐποχὴ διεργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, πρὸ τῆς τελικῆς κατασταλάξεως τουλάχιστον τῆς σημειογραφίας τῆς Νέας Μεθόδου, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ ἔχει ὀλοκληρωθεῖ κατὰ 99% τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1816 (χρόνος συγγραφῆς τοῦ αὐτογράφου τῆς Δημητσάνας).

ε) Τὴν περιγραφὴ καὶ σήμανση τοῦ συντόμου καὶ ἀργοῦ δρόμου μὲ ἐκδηλη τὴν ἐπήρεια τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας, τὴν ὁποία καὶ θὰ παρουσιάσουμε ἀναλυτικῶς σὲ ἕτερο ἄρθρο.

στ) Ἄν καὶ πρόκειται γιὰ ἀνεπαίσθητη λεπτομέρεια, ἀποδεικνύεται ὅμως ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα: Στὴν §186 τοῦ αὐτογράφου, ὁ Χρυσάνθος ἀντιγράφει ἀρχικὰ ἓνα λάθος ποὺ ἀναπαρήγαγε τυφλὰ καὶ ὁ Νικολαΐδης («ἡμίτονον» ἀντὶ «τόνον») ἀλλὰ τὸ διορθώνει ὁ ἴδιος ἐπὶ τόπου (ὡς φαίνεται σαφῶς), ἀναδεικνύοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ αὐτόγραφο μεταγενέστερο.

ζ) Ἀπρόσμενη βοήθεια μᾶς προσφέρουν οἱ ἀβλεψίες τοῦ Χρυσάνθου κατὰ τὴν συγγραφὴ τοῦ αὐτογράφου. Στὴν κανονικὴ ἀρίθμηση τῶν παραγράφων παρεμβάλλεται ἀπρόοπτα ὁ α/ᾶ §84 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 110, ἐνῶ μετὰ συνεχίζει κανονικὰ στὴν §111. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπίμαχης ἀσυμφώνου παραγράφου ταυτίζεται σχεδὸν ἀπαραλλάκτως μὲ τὴν §84 τοῦ Ν καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ κείμενο τοῦ αὐτογράφου πατάει πάνω στὸ κείμενο τοῦ Ν. Παρόμοιο σφάλμα τοῦ Χρυσάνθου στίς §§ 174–175 καὶ 189 τοῦ αὐτογράφου χωρὶς ὅμως ἀκριβῆ ταύτιση ἀριθμήσεως μὲ τὸ Ν δείχνει νὰ ἀδυνατίζει τὴν ἰσχὺ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. Ὅπως ὅμως θὰ ἀποδειχθεῖ στὴν συνέχεια συμβαίνει τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο.

Ἀξίζει ἐδῶ νὰ ἀναφερθεῖ παρεμπιπτόντως ὅτι ἡ ἀπροσεξία αὐτὴ προβάλλει ταυτόχρονα καὶ ὡς ἐνδειξη –ὄχι ἐπαρκῆς ὅπως δὴποτε– ὅτι τὸ γνωστό μας αὐτόγραφο προέκυψε κάπως πρόχειρα, ὡς ἐπὶ τόπου μορφοποίηση–διασκευὴ ἑνὸς προσχεδίου, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Χρυσάνθος χρησιμοποιοῖ καὶ τὸ πρωτότυπο τοῦ Ν. Στὸ ἴδιο πόρισμα μᾶς κατευθύνει καὶ ἡ τάση του κατὰ τὴν σύνταξη τοῦ τελικοῦ κειμένου τοῦ ἐντύπου νὰ ἀντιγράφει συχνὰ κατ’ εὐθείαν ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ Ν, ἐγκαταλείποντας τυχὸν διασκευὴ ποὺ ὁ ἴδιος ἐπεχείρησε κατὰ τὴν συγγραφὴ τοῦ κώδικος τῆς Δημητσάνας. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἐνδεχομένως, οἱ τίτλοι καὶ ἡ σειρὰ τῶν περὶ ρυθμοῦ κεφαλαίων, τὰ ὁποῖα ὁ Γρηγόριος τοῦ εἶχε ζητήσει νὰ παραλείψει, παρατίθενται στὸ αὐτόγραφο ἀπαραλλάκτως ὅπως καὶ στὸ Ν, ἐνδεικνύοντας ὅτι στὴν συγκεκριμένη φάση δὲν ἀσχολήθηκε μὲ μιὰ τελείως συστηματικὴ ἀναθεώρηση τοῦ πονήματός του.

Ὁ κῶδιξ ΜΠΤ 716 καὶ ἡ σχέσις του μετὰ τὸ Θεωρητικὸ τοῦ Νικολαΐδου

Σημαντικότεροι στὸ σημεῖο αὐτὸ θεωροῦνται κάποιοι μουσικοὶ κώδικες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, προφανῶς δημιουργηθέντες γιὰ τὶς διδακτικὲς ἀνάγκες τῆς νεοορτοδόξου σχολῆς καὶ ἐνῶ οἱ ζυμώσεις τῆς μεταρρυθμίσεως συνεχίζονταν⁵. Ἀντιπροσωπευτικὰ θὰ ἀξιοποιήσουμε τὸν χρονολογημένο στὶς 30/7/1815 κώδικα ΜΠΤ 716, ἓνα Ἀναστασιματάριο τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου. Ἡ σημειογραφία του ἀνήκει σαφῶς σὲ ἓνα μεταβατικὸ στάδιο, μετὰ πολὺς ὁμοιότητες πρὸς τὴν γνωστὴ σήμερα Νέα Μέθοδο, ἀλλὰ καὶ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν παλαιὰ γραφή, ἐγκαταλειφθέντα στὴν συνέχεια. Στὸν κώδικα συναντᾶμε σημάδια ποὺ φανερώνουν συγγένεια μετὰ τὸ θεωρητικὸ Ν. Αὐτὰ εἶναι:

- ἡ χαμηλὴ ὡς πνεῦμα, συντεθειμένη μετὰ τὴν ἀπόστροφο γιὰ νὰ ἐκφράσῃ κατὰβαση 4 φωνῶν.
- ἡ μικρὴ βαρεῖα
- οἱ ρυθμικὲς σημάσεις συντόμου καὶ ἀργοῦ δρόμου
- ἡ χρῆσις τοῦ ἀντικενώματος ὡς συνάγματος δύο χαρακτήρων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δεύτερος κατιών. Στὸ Ν ἀναφέρονται σαφῶς 3 τέτοιες περιπτώσεις, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο τελευταῖες ἐγκατελείφθησαν ἀργότερα.

Στὸν ΜΠΤ 716 ὅμως περιλαμβάνονται καὶ σημεῖα τὰ ὁποῖα δυσχεραίνουν πῶς τὴν χρονικὴ ταυτοποίηση. Αὐτὰ εἶναι κυρίως τὸ τρομικὸν (μαῦρο καὶ κόκκινο) καὶ τὸ ἀπόδομα, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ (ὀρισθὲν παρὰ τοῦ ὁμιλοῦντος ὡς) διπλοῦν γοργόν, περιέχον ἀπλῶς δύο διαδοχικὰ γοργά. Τί μπορεῖ νὰ συμβαίνει;

Ἡ σημειογραφία τοῦ ΜΠΤ 716 φαίνεται νὰ συμπίπτει μετὰ τὴν κρατοῦσα θεωρία τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1816. Ὁ Χρῦσανθος καταγράφει στὸ παράρτημα τοῦ αὐτογράφου τὰ ἐρωτήματα στὰ ὁποῖα ἐξετάσθηκαν οἱ μαθητὲς τῆς σχολῆς κατὰ τὸ ἔτος 1816 «ἐπὶ τῆς ἐν τῷ Πατριαρχείῳ γενομένης συνοδικῆς ἀνακρίσεως». Ἐάν, κατὰ τὰ νεώτερα στοιχεῖα, ἐκλάβουμε ὡς χρόνον ἰδρύσεως τῆς σχολῆς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1815, οἱ ἐξετάσεις αὐτὲς πιθανῶς θὰ ἔλαβαν χώρα τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1816, ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἑνὸς ἔτους λειτουργίας της.

⁵ Τὰ γνωστὰ χειρόγραφα τῆς φάσεως αὐτῆς διαφέρουν πῶς στὸν βαθμὸ ἀναλυτικότητος. Ἀπ' ὅσο μποροῦμε νὰ ἐκτιμήσουμε δὲν προσέρχονται ἀπὸ ἓναν καὶ τὸν αὐτὸν ἐξηγητὴ, πιθανότατα δὲ γράφτηκαν σὲ διαφορετικὴ στιγμὴ «ὠριμότητος» τῆς συγκεκριμένης σημειογραφικῆς φάσεως.

Στήν συνοπτική παράθεση τῶν σημείων ποιότητος, ὁ Χρῦσανθος συμπεριλαμβάνει τὸ **ἀπόδομα καὶ τὸ τρομικόν**⁶, κάτι ποὺ ὁ ἴδιος βεβαίως δὲν ἔπραξε στὸ ἴδιο τὸ αὐτόγραφο θεωρητικό του. Δὲν παραξενεύει ἐδῶ ἡ ἀπουσία τῆς μικρῆς βαρείας, καθ' ὅτι –κατὰ τὴν μεθοδολογία καὶ τοῦ N– αὐτὴ ἀποτελεῖ ὑποπερίπτωση τῆς βαρείας. Σὲ μιὰ ἀναλυτικότερη περιγραφή τῶν ὑποστάσεων (ὅπως συμβαίνει στὸ N) θὰ ἀναφερόταν ἡ διαίρεσις τῆς βαρείας σὲ μεγάλη καὶ μικρή. Τὸ αὐτὸ μπορεῖ εὐκόλα νὰ ὑποτεθεῖ καὶ γιὰ τὸ κόκκινο τρομικὸν καὶ τὸ διπλοῦν γοργόν. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ **μικρὴ βαρεῖα** ἦταν τὸ τελευταῖο σημάδι τῆς παλαιᾶς γραφῆς ποὺ καταργήθηκε, συναντῶμενη ἀκόμη καὶ στὶς πρῶτες ἐξηγήσεις τῆς Νέας Μεθόδου ὅπως καὶ ἡ **σύνθεση ἀντικενώματος καὶ διπλῆς**.

Γιατὶ ὅμως τὸ τρομικὸν καὶ τὸ ἀπόδομα **δὲν ἀναφέρονται στὸ N**; Πρόκειται γιὰ ἓνα πρόβλημα ποὺ θὰ μπορούσε ὄχι μόνο νὰ ἀνατρέψει τὴν μέχρι τοῦδε συλλογιστικὴ μας πορεία, ἀλλὰ καὶ νὰ προκαλέσει τελεία σύγχυση στὴν χρονολόγηση καὶ ὁποιαδήποτε μουσικολογικὴ μελέτη τοῦ ἐν λόγω θεωρητικοῦ. Τὶς δύο περιπτώσεις αὐτὲς δεχόμαστε ὡς ὀφθαλμοφανῶς μὴ ἰσχύουσες στὰ 1825, ἀκόμη καὶ γιὰ ἓναν θεωρητικὸ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ Νικολαΐδου. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θέσεως αὐτῆς περὶ τῶν σημείων τούτων ἐπικαλούμαστε καὶ τὴν ἐξῆς λεπτομέρεια: Ἐνῶ πάγια τακτικὴ τοῦ Χρυσάνθου (καὶ στὸ N καὶ στὰ μεταγενέστερα) ἀποτελεῖ ἡ κατ' ἀρχὴν ἀναγγελία τοῦ πλήθους τῶν σημείων στὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἀναφερθεῖ, εἰδικῶς στὶς ἑγχρονες καὶ ἄχρονες ὑποστάσεις ὁ Νικολαΐδης τὸ ἀποφεύγει. Φαίνεται πῶς, ἐξαλείφοντας ἀπὸ τὶς μὲν τὸ ἀπόδομα καὶ ἀπὸ τὶς δὲ τὸ τρομικόν, ἀπεσιώπησε ἀμήχανα καὶ τοὺς ἀριθμοὺς **5 καὶ 8**, δηλωτικοὺς τοῦ πλήθους των. Συνάμα θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι παρέλειψε καὶ τὶς δύο παραγράφους ποὺ θὰ περιέγραφαν τὶς δύο αὐτὲς ὑποστάσεις, προκαλώντας ἔτσι μιὰ ὑστέρηση κατὰ 2 στοὺς αὐξοντες ἀριθμοὺς τῶν παραγράφων σὲ σχέση μὲ τὸ πρωτότυπό του. Πράγματι, ὁ Χρῦσανθος, στὸ κατοπινὸ λάθος του ἐπὶ τῆς ἀριθμήσεως τῆς **§189** τοῦ αὐτογράφου τῆς Δημητσάνας (ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κατὰ βάσιν ἀντιγραφή τῆς **§193** τοῦ N, δὲν ἀντιγράφει «193», ἀλλὰ «195», ἐνισχύοντας ἐντελῶς ἀπρόσμενα τὴν ὡς ἄνω ὑπόθεση περὶ ἀπαλείψεως δύο παραγράφων ἐκ μέρους τοῦ Νικολαΐδου. Ἀκριβῶς τὸ ἴδιο παρατηρεῖται καὶ στὶς

⁶ Θὰ ἦταν ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον νὰ ἀνακαλύπταμε κάποτε πῶς περιέγραψε ὁ Χρῦσανθος στὸ πρωτότυπο θεωρητικό του τὶς ἐνέργειες τοῦ τρομικοῦ.

§§174-175 τοῦ αὐτογράφου, τὲς ὁποῖες ἀρχικὰ ὁ Χρῦσανθος εἶχε ἀριθμήσει 185-186 καὶ διόρθωσε κατόπιν.

Θὰ ἦταν τέλος παράλειψις νὰ μὴν ἐπισημάνουμε τὴν περίπτωσι τῆς **παύσεως**, συμβολιζομένης στὸ Ν διὰ μόνης τῆς ἀπλῆς («ἔξω τῶν χαρακτῆρων»), καὶ ἐμφανιζομένης στὸν ΜΠΤ 716 ὡς συνθέσεως βαρείας καὶ ἀπλῆς, ὅπως ἐπικράτησε τελικῶς. Ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ ἀναδεικνύει τὸ θεωρητικὸ Ν ἐλαφρῶς προγενέστερο τοῦ ΜΠΤ 716, συνταχθὲν ἄρα πρὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1815. Στὸ ἴδιο συμπέρασμα μᾶς κατευθύνει καὶ ἡ χρῆσι τοῦ διγόργου στοὺς κώδικες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἣ ὁποία φαίνεται πῶς συμπίπτει μὲ τὴν σημερινή καὶ ὅχι μὲ τὴν ἀρχικῶς περιγραφομένη στὸ Ν.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Ἡ σημειογραφία τοῦ ΜΠΤ 716, συνοδευομένη κατὰ τὸ πλεῖστον θεωρητικῶς ἀπὸ τὸ πρωτότυπο κείμενο τοῦ κώδικα τοῦ Νικολαΐδου, συνιστᾷ τὸν δεύτερο σταθμὸ στὴν σημειογραφικὴ ἐξέλιξη τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀπὸ τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα καὶ μέχρι νὰ εὑρεθοῦν νέωτερα, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ διδακτέα παρασημαντικὴ κατὰ τὸ 1815, 1^ο ἔτος λειτουργίας τῆς μουσικῆς σχολῆς. Ἄρα καὶ οἱ ἀρχικὲς ἐξηγήσεις τῆς φάσεως αὐτῆς λογικὰ θὰ πρέπει νὰ ἐκπονήθηκαν στὶς ἀρχὲς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἢ καὶ στὰ τέλη τοῦ 1814. Κατὰ τὸ 1814 συνεπῶς φαίνεται πὼς ὁ Χρύσανθος θὰ εἶχε ὀλοκληρώσει τὴν ἀρχέτυπη ἔκδοση τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ, ἡ ὁποία, ὅπως ἐδείχθη, ἦταν –ἔστω καὶ ἐλαφρῶς– προγενέστερη τοῦ κώδικος ΜΠΤ 716⁷.

Χαρακτηριστικὰ τῆς 2^{ας} σημειογραφικῆς φάσεως

Συγκρίνοντας τὸν ΜΠΤ 716 μὲ τὸ παλαιό, εὐκόλα παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ὀρθογραφία τῆς ἐξηγήσεως ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὴν παλαιὰ⁸ μὲ μιὰ ἐλαφρὰ ἀναλυτικοποίηση πολὺ λίγων σημείων, μαρτυρώντας τὴν σχετικὴ ἀπροθυμία τῶν 3 διδασκάλων στὴν φάση αὐτὴ γιὰ ριζοσπαστικὲς ἐπεμβάσεις ἐπὶ τῆς οὐσίας. Ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸ αὐτὸ καὶ ἔχοντας ὑπ’ ὄφιν τὴν σημερινὴ μορφή τῆς Νέας Μεθόδου, διαπιστώνει κανεὶς ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς φάσεως αὐτῆς εἶναι κυρίως ἡ ἐγκατάλειψις κάποιων σημαδίων. Πιὸ συγκεκριμένα, ὀριστικοποιεῖται ἡ χρῆσις τῶν βασικῶν ἐγχρόνων ὑποστάσεων (γοργοῦ καὶ κλάσματος μετὰ τῶν παραγῶγων), ἀποκρυσταλλώνονται οἱ ἀπαραίτητοι καὶ ἐπαρκεῖς χαρακτῆρες ποσότητος ὅπως τοὺς γνωρίζουμε καὶ σήμερα, καὶ ξεκινοῦν οἱ διεργασίες ἐπὶ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεων. Ἀπὸ αὐτές, μερικὲς ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἄλλες, μερικὲς ἔχουν παρασταθεῖ ἀναλυτικῶς καὶ μερικὲς ἔχουν ἀπαλειφθεῖ ἀπλῶς καὶ τελείως χωρὶς ἄλλη ἐπέμβαση ἐπὶ τοῦ κειμένου. Ταυτόχρονα, ἀπαντῶνται καὶ σημάδια τῶν ὁποίων στὴν ἐπομένη (3η) φάση διασκευάσθηκε ἡ χρῆσις καὶ ὀρθογραφία (ὅπως πχ ἡ

⁷ Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ μπορεῖ νὰ συγκεράσει καὶ τὴν ἀναφερομένη παρακάτω ἡμερομηνία (1^η Μαΐου 1815), ὡς χρόνον συγγραφῆς τῆς *Εἰσαγωγῆς* τῶν δύο διδασκάλων Γρηγορίου καὶ Χουρμουζίου στὴν μορφή ποὺ ἔφθασε σὲ μᾶς. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ (σχεδὸν) τελικὸ ξεκαθάρισμα τῆς σημειογραφίας ἔγινε θεωρητικῶς κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ 1^{ου} ἔτους λειτουργίας τῆς σχολῆς, ἐφαρμόστηκε ὁμῶς πρακτικῶς σὲ αὐτὴν μετὰ τὸ πέρασ τοῦ.

⁸ Ἀναφερόμαστε βεβαίως στὴν ἀναλυτικὴ μορφή τῆς παλαιᾶς γραφῆς, διὰ τῆς ὁποίας κατεγράφη τὸ Ἀναστασιματάριον τοῦ Πέτρου καὶ ὅλα τὰ σύντομα μέλη.

πεταστή σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἀντικένωμα, ποὺ ἤδη ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἰδιαιτέρας μελέτης τοῦ γράφοντος) ἢ ἐγκατελείφθησαν.

Τὸ Τρομικόν

Ἀπὸ τὰ τελευταῖα, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ περίπτωση τοῦ τρομικοῦ. Μελετώντας τὸν ΜΠΤ 716, παρατηροῦμε ὅτι κατὰ βάσιν μεταφέρθηκε αὐτούσιον ἐκ τοῦ παλαιοῦ, τιθέμενο στὸ γνωστὸ 4σημο μελικὸ σχῆμα. Γιατί ἄραγε τὸ τρομικὸν ἐξέλιπε ἀργότερα;

Ἐχοντας ὑπ' ὄψιν ὡς δεδομένο τὸν προσδιοριστικὸ προσανατολισμὸ τῶν 3 μεταρρυθμιστῶν, θεωροῦμε ἀπαραίτητο νὰ σταθοῦμε στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Χρυσανθος, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχέτυπη ἔκδοσι τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ καὶ σὲ ὅλες τὶς μεταγενέστερες, ἀφιερώνει μία παράγραφο σὲ κάθε σημάδι τῆς Νέας Μεθόδου, περιγράφοντας τὸν λόγον ὑπάρξεώς του. Εἰδικῶς στὶς ἄχρονες ὑποστάσεις ἀποδίδει ἀπαραιτήτως καὶ κάποια ἐνέργεια, εἴτε πρόκειται γιὰ τονισμό, εἴτε γιὰ λαρυγγισμό, εἴτε γιὰ κάποιο ποίκιλμα γενικῶς. Εἶναι ἀρκετὰ σαφές ὅτι οἱ 3 διδάσκαλοι κρατοῦν ἀπὸ τὴν παλαιὰ γραφὴ⁹ –μάλιστα χωρὶς καμμία σχεδὸν ἐπεξεργασία στὴν συγκεκριμένη φάση– τὰ σημάδια ἐκεῖνα τὰ ὅποια, τουλάχιστον κατ' αὐτούς, χρεώνονταν μὲ κάποια προσδιοριστικῆς φύσεως λειτουργία. Κρατοῦν ἔτσι καὶ τὸ τρομικόν, σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες ὑποστάσεις τὶς ὁποῖες, ἄνευ ἐνδοιασμῶν θᾶ' ἔλεγε κανεὶς, ἀπέβαλαν ἐξ ἀρχῆς.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι παράλληλα προσέθεσαν στὴν ἐξήγησιν καὶ τὸ κόκκινο τρομικόν, ὥστε νὰ καλύψουν ὀρισμένες περιπτώσεις μὲ διπλοῦν γοργὸν οἱ ὁποῖες προέκυψαν ἐξ αἰτίας τῆς ἀναλυτικοποιήσεως τῆς Νέας Μεθόδου καὶ παρουσίαζαν ὀπτικῶς τὴν ἴδια μορφή μὲ τὸ προαναφερθὲν μελικὸ σχῆμα ἀλλὰ μὲ ἡμίσειους χρόνους¹⁰. Τὸ κόκκινο τρομικόν, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν τελικὴ ἀγνόησή του, πιθανῶς δὲν ἔπαιζε κανένα ἐρμηνευτικὸ ρόλο. Τὸ σημαντικὸ ἐδῶ εἶναι ὁ σχολαστικὸς σεβασμὸς ποὺ ἐπέδειξαν οἱ 3 μεταρρυθμιστὲς στὴν παραδεδομένη ὀρθογραφία τοῦ τρομικοῦ καὶ ἡ ὁποία τοὺς ὁδήγησε στὴν λύσιν αὐτή, παρ' ὅλον μάλιστα τὸν σταθερὸ προσανατολισμὸ τους πρὸς

⁹ Βλ. προηγούμενη σημ.

¹⁰ Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ἐρυθροῦ τρομικοῦ δὲν εἶναι τόσο συνεπὴς στὸν ΜΠΤ 716, πιθανῶς ἀπὸ ἄγνοια τοῦ ἀντιγράφου. Μελετώντας ὅμως κανεὶς συνδυαστικὰ καὶ τὰ λοιπὰ χειρόγραφα τῆς ἴδιας κατηγορίας, φθάνει μὲ ἀσφάλεια στὸ ὡς ἄνω συμπέρασμα. Γιὰ νὰ ἔχει κάποιος καλύτερη εἰκόνα τοῦ ἅς ἀνατρέξει στὸν πλ. β' καὶ στὰ ἐωθινά, ὅπου κατὰ σύμπτωσιν συναντᾶται συχνότερα.

ένα κατὰ τὸ δυνατόν περιορισμὸ τοῦ πλήθους τῶν σημαδίων. Ἡ στάση τους αὐτὴ προσεπιμαρτυρεῖ τὸ αἶσθημα εὐθύνης ποὺ τοὺς διακατεῖχε καθὼς καὶ τὴν μεθοδικότητά τους κατὰ τὸ ξεκαθάρισμα τῆς παρασημαντικῆς.

Κατὰ τὴν τρίτη καὶ τελευταία φάση τῆς μεταρρυθμίσεως, ἔχοντας ἐνασκηθεῖ καὶ διδάξει τὴν σημειογραφία τῆς 2ας φάσεως, ἀποφασίζουν φύχραιμα τὴν κατάργηση τοῦ τρομικοῦ, ὅχι ὅμως καὶ τὴν ἀγνόησή του. Ἔτσι, στίς περιπτώσεις 1 χρόνου ἀνὰ χαρακτῆρα **τὸ τρομικὸν ἀντικαθίσταται** ἀπὸ τὸ ψηφιστόν, τὸ ὁποῖο ἀνέκαθεν ἐτίθετο στὴν ἴδια μελικὴ διάταξη ὅταν ἡ πρώτη κατιοῦσα δεχόταν ἰδιαιτέρα συλλαβή. Στίς περιπτώσεις ποὺ τὸ κείμενο ἐξηγήθηκε μὲ κλάσμα καὶ γοργὸν διαδοχικὰ στοὺς δύο πρώτους χαρακτῆρες, καθὼς ἐπίσης καὶ στίς ὑπερβατὲς ἀναβάσεις, τὸ τρομικὸν ἀντικατεστάθη ἀπὸ τὸ ἀντικένωμα, τιθέμενο ἐπίσης σὲ περιπτώσεις ἀντίστοιχες ἀλλὰ μὲ 1 μόνον κατιοῦσα. Στὴν πρώτη περίπτωση (τοῦ ψηφιστοῦ), ὁ Χουρμούζιος καταγράφει σπανίως ἀντ' αὐτοῦ ἀναλυτικότερα ἓνα ποίκιλμα.

Μικρὴ Βαρεῖα καὶ Ἀπόδομα

Ἡ σχολαστικότητα τῶν 3 ἐξηγητῶν, ὁ σεβασμὸς τους στὸ παλαιὸ κείμενο καὶ ἡ διστακτικότητά τους στὴν κατάργηση σημαδίων ἀποδεικνύεται ἐπίσης στὴν περίπτωση τῆς μικρῆς βαρεῖας καὶ τοῦ ἀποδόματος, τὰ ὁποῖα ἐπίσης διατήρησαν στὴν 2η φάση, ὡς ἔχοντα κάποια «ἐνέργεια»¹¹. Ὅπως μάλιστα προαναφέραμε ἡ μικρὴ βαρεῖα ὑφίστατο καὶ στίς ἀρχὲς τῆς 3ης φάσεως, οὕσα τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ σημάδια ποὺ καταργήθηκαν. Φαίνεται πὼς ἡ μεγάλη προσδιοριστικότητα τῆς Νέας Μεθόδου κατέστησε περιττὸ τὸ μήνυμα ποὺ ἐκαλεῖτο νὰ μεταδώσει στὸν φάλλοντα ἡ μικρὴ βαρεῖα. Τὸ δὲ ἀπόδομα ἀντικατεστάθη ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα χρονικὰ σημεῖα, ἢ καὶ ἀπὸ μιὰ μικρὴ ἀνάλυση (πχ ἐπὶ κατιούσης, μὲ τὴν προσθήκη βαρεῖας καὶ ἴσου ἔμπροσθεν).

Καταργηθεῖσες ὑποστάσεις

Ἐχοντας λοιπὸν ὑπ' ὄψιν τὴν ὅλη συντηρητικὴ στάση τῶν τριῶν στὴν φάση αὐτή, ἡ σημειογραφία τοῦ κώδικος ΜΠΤ 716 καθίσταται πράγματι ἀποκαλυπτικὴ ὡς πρὸς τὶς ὑποστάσεις ποὺ ἐγκατελείφθησαν, ἐνῶ ὑφίσταντο στὸ

¹¹ Γιὰ τὸ ἀπόδομα γράφει ὁ Ἀπόστολος Κώνστας ὅτι «ποιεῖ ἐκάστου μαθήματος μέγα τέλος· τὸ δὲ κόκκινον ποιεῖ γραμμῆς τέλος» (*Τεχνολογία*, 1809), ἐνῶ ὁ Μαρμαρηνὸς σημειώνει ὅτι «ἀεὶ ἐν ταῖς ἀποδόσεσι τῶν θέσεων τίθεται» (*Εἰσαγωγὴ μουσικῆς*, 1749).

πρωτότυπο παλαιό. Διότι αποδεικνύεται ότι τὰ σημάδια αὐτὰ στὴν ἀναλυτικὴ παλαιὰ γραφὴ ἐτίθεντο ἀπλῶς γιὰ τὴν τυπικὴ τήρηση τῆς προϋπαρχούσης ὀρθογραφίας ἢ ἔστω γιὰ τὴν φωτογραφικὴ ἐπισήμανση κάποιας θέσεως ἢ τμήματός της καὶ δὲν ἐξέφραζαν κάποια «ἐνέργεια». Ἐνδεχόμενη δὲ μεταγενέστερη ἀναλυτικοποίηση τῶν θέσεων στὶς ὁποῖες αὐτὰ ἐτίθεντο, δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἐρμηνεία τῶν σημείων αὐτῶν, ἀλλ' ὡς καταγραφὴ τῆς ζώσης προφορικῆς ἐρμηνείας τῶν θέσεων, ἀνεξαρτήτως τῆς παλαιᾶς παρασημάνσεώς των.

Ἄς διεξέλθουμε ὅμως ἐν συντομίᾳ τὶς καταργηθεῖσες ὑποστάσεις:

- Στρεπτόν: Ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸ τρομικόν, κατὰ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Μαρμαρηνοῦ καὶ τοῦ Κώνστα¹².
- **Πιάσμα**: Συχνὰ ἐξαλείφεται ἀπλῶς, ἄλλοτε ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν πεταστή, ἐνῶ σπανίως ἀναλύεται. Ἡ ἀντικατάστασις ἀπὸ τὴν πεταστή συναντᾶται κυρίως στὸν ἀ' ἤχο καὶ τὸν βαρύ, καὶ μάλιστα σὲ ἓνα συγκεκριμένο κατάβασμα στὸν καθένα, ἀλλὰ καὶ πάλι ὄχι ἀπολύτως¹³.
- Παρακλητικὴ: Συνήθως ἀναλύεται μὲ τὸ γνωστὸ μέλισμα ἢ, ἐνίοτε, παραλείπεται ἀπλῶς.
- Κύλισμα, Ἀντικενοκύλισμα, Ξηρὸν Κλάσμα: Ἐγκαταλείπονται ὡς περιττά, προφανῶς ὡς δηλωτικὰ θέσεως καὶ μὴ ἔχοντα ἴδιον μέρος.
- Κράτημα: Κατεγράφη ἀναλυτικῶς.
- **Λύγισμα**: Κατὰ συντριπτικὴ πλειοψηφία ἐγκαταλείπεται ἀπλῶς, προφανῶς ὡς μὴ ἔχον καμμία ἐνέργεια. Εἰδικῶς ἡ περίπτωσις λυγίσματος σὲ σύμπλεγμα βαρείας-κεντήματος-ἀποστρόφου ἐξηγεῖται σχεδὸν πάντοτε ἀναλυτικῶς μὲ ἓνα μικρὸ ποίκιλμα.
- Μικρὸν Ἴσον: Ἡ ὀρθογραφία τῆς παλαιᾶς γραφῆς τὸ ζητοῦσε σὲ συλλαβὲς ποὺ ἄρχιζαν μὲ 2 ἢ 3 σύμφωνα. Στὸν ΜΠΤ 716 ἐγκαταλείπεται ἀπλῶς.

¹² «Τῷ δὲ τρομικῷ τε καὶ στρεπτῷ τὸν αὐτὸν τρόπον χρῆσις ..., ὅταν δὲ δύο γραμμαὶ αἱ αὐταὶ συμπέσωσιν, ἐν τῇ πρώτῃ τίθεται τὸ τρομικόν καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τὸ ἐκστρεπτόν» (Κυρίλλου Μαρμαρηνοῦ, *Εἰσαγωγὴ μουσικῆς*, 1749).

«... εἴ τι εἶναι τὸ τρομικόν τὸ ἴδιον εἶναι καὶ τὸ ἐκστρεπτόν. Καὶ ὅταν τύχουν διπλαὶ γραμμαί, ἐμβαίνει εἰς τὴν πρώτην τρομικόν καὶ εἰς τὴν δευτέραν ἐκστρεπτόν» (Ἀποστόλου Κώνστα, *Τεχνολογία*, 1809).

¹³ Οἱ ἐπιλογὲς στὴν «ἐξήγησι» τοῦ πιάσματος μᾶς κατευθύνουν στὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ἐξήγησις τοῦ Ἀναστασιματαρίου στὴν Νέα Μέθοδος βασίστηκε στὸν ΜΠΤ 716.

- Ἔσῳ Θεματισμὸς (ὡς μεγάλη ὑπόστασις): Τὸ μέλος τοῦ παρεστάθῃ ἀναλυτικῶς.

Ἡ 3η σημειογραφικὴ φάση

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1816¹⁴ ἔχει σχεδὸν ὁλοκληρωθεῖ ἡ σημειογραφικὴ ἐξέλιξις τῆς μεταρρυθμίσεως¹⁵. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ πρώιμες ἐξηγήσεις τῆς Νέας Μεθόδου οἱ μοναδικές συναντώμενες ἀλλαγές ἀπὸ τὴν τελικῶς ἐπικρατήσασα μορφή τῆς παρασημαντικῆς εἶναι ἡ μικρὴ βαρεῖα (μὴ συμπεριλαμβανομένη ὅμως στὸ θεωρητικὸ τῆς Δημητσάνας) καὶ τὰ συμπλέγματα ἀντικενώματος μετὰ διπλῆς ἢ τριπλῆς. Ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ προσδιορίζει χρονικῶς τὶς ἐξηγήσεις αὐτές —καὶ συνεπῶς μεταθέτει τὴν σχεδὸν ὁλοκληρωτικὴ ἀποπεράτωση τῆς μεταρρυθμίσεως— στὰ μέσα τοῦ 1816. Θεωρῶ δὲ πολὺ πιθανὸ νὰ εὑρεθοῦν κάποτε στοιχεῖα ποὺ θὰ μετατοπίσουν τὸ χρονικὸ αὐτὸ ὁρόσημο στὶς ἀρχές τοῦ 1816, ταυτισμένο μὲ τὴν ἑναρξὴ τοῦ 2^{ου} ἔτους λειτουργίας τῆς μουσικῆς σχολῆς.

¹⁴ Χρόνος συγγραφῆς τοῦ θεωρητικοῦ τῆς Δημητσάνας.

¹⁵ Οὐσιαστικὰ οἱ μόνες ἐκ τῶν ὑστέρων σημειογραφικὲς ἀλλαγές —ὅπως δὴποτε ἀσήμαντες— ἀφοροῦν στὸν συμβολισμό (καὶ ὄχι στὴν περιγραφὴ) τοῦ παρεστιγμένου γοργοῦ καὶ στὴν μετάλλαξή τῶν συνθέσεων & σὲ & . Οἱ τελευταῖες ἐνῶ ἤδη χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Χουρμούζιο στὰ 1818, διατηροῦν τὴν παλαιὰ μορφή τους στὸ ἔντυπο Μέγα Θεωρητικόν, κάτι ποὺ μᾶς ὑποφιάζει ὅτι ἡ μετάλλαξή αὐτὴ ἐγένε ἀτυπα.

Τὸ Θεωρητικὸν τῶν 2 διδασκάλων

Ἑρώτημα ἐγείρεται ἐδῶ ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴν σχέσιν τοῦ Ν καὶ τῆς *Εἰσαγωγῆς* τῶν δύο διδασκάλων, ἐκδοθείσης προσφάτως ἀπὸ τὸν Ἑμμανουήλ Γιαννόπουλο. Στὸν κώδικα 301–637 τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου, στὸν τίτλο τοῦ κειμένου τοῦ θεωρητικοῦ ἐπισυνάπτεται ἡ ἡμερομηνία [1^η Μαΐου 1815](#), ἐνῶ τὸ ἴδιον τὸ θεωρητικὸ ἐμφανίζεται νὰ περιέχει τὴν τελικῶς ἐπικρατήσασα σημειογραφία τῆς Νέας Μεθόδου. Ἡ ἡμερομηνία ὅμως αὕτῃ προβληματίζει πολλαπλῶς:

- α) εἶναι γραμμένη ἐκ τῶν ὑστέρων (ἂν καὶ πιθανότατα ἀπὸ τὸν ἴδιον γράφοντα).
- β) γράφτηκε στὸν τίτλο (κάτι σχετικὰ σπάνιον) καὶ ὅχι στὸν κολοφῶνα ὡς συνήθως.
- γ) ὅπως μᾶς ἐνημερώνει ὁ ἐκδότης, ταυτίζεται μὲ τὴν ἡμερομηνία τῆς *Εἰσαγωγῆς* τοῦ Χρυσάνθου ποὺ προηγεῖται στὸν ἴδιον κώδικα. Πόσο πιθανὸ εἶναι ἄραγε ὁ Χρυσάνθος καὶ ὁ Γρηγόριος νὰ ἔγραψαν ἀνεξαρτήτως ὁ καθένας καὶ ἀκριβῶς τὴν ἴδια ἡμέρα ἓνα θεωρητικόν;
- δ) ἡ ἴδια *Εἰσαγωγή* τῶν δύο διδασκάλων στὸν κώδικα Σινᾶ 1450 δὲν φέρει καμμία χρονολογία.

Δὲν εἶναι λοιπὸν τόσο ἀπλὸ νὰ δεχθῶμε τὴν ἡμερομηνία αὕτῃ ὡς χρόνον συγγραφῆς τῆς *Εἰσαγωγῆς* τῶν δύο διδασκάλων. Τὰ σημεῖα τοῦ κειμένου στὰ ὁποῖα γράφεται θὰ μπορούσαν ἐνδεχομένως νὰ μᾶς ὑποψιάσουν γιὰ κάποια ἀναφορὰ στὴν λειτουργία τῆς μουσικῆς σχολῆς. Ἀλλὰ ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν θὰ ἦταν καθόλου ἐπιβεβλημένο καὶ νὰ δογματίσουμε ὅτι τὸ πρωτότυπον κείμενον τοῦ Γρηγορίου ἔμεινε ἀπαράλλακτον. Ἀκόμη καὶ ἂν πρωτογράφηκε ὄντως τόσο νωρὶς (καὶ εἶναι γεγονὸς ὅτι παρουσιάζει ἀρκετὰ στοιχεῖα παλαιᾶς νοοτροπίας, ἐνίοτε περισσότερον ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ Ν, ὅπως ἡ ταύτιση ἡχῶν καὶ φθόγγων, ἡ ἀναφορὰ στὴν ἔννοια τῆς διπλοπαραλλαγῆς καὶ γενικῶς πολλὰ συσχετίσεις μὲ τὴν παλαιὰ γραφή¹⁶), θὰ ἦταν ἐν τούτοις πολὺ λογικὸν ὁ Γρηγόριος νὰ τὸ ἀναπροσάρμοσε στὴν συνέχεια τουλάχιστον ὡς πρὸς τὰς ἀπολύτως ὀρατὰς ἀναβαθμίσεις τῆς ὑπὸ διαμόρφωσιν ἀκόμη Νέας Μεθόδου.

¹⁶ Ὅπως σημειώνει καὶ ὁ ἐκδότης Ἑμμανουήλ Γιαννόπουλος, εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι πολὺ συχνὰ ἡ ἀναφορὰ τῶν δύο διδασκάλων στοὺς παλαιούς ἐκκλησιαστικοὺς μουσικοὺς γίνεται σὲ χρόνον ἐνεστῶτα: λέγουσιν, ὑποδιαιοῦσιν, παραλλαγίζουσιν, προφέρουσιν κ.ο.κ.